

Dansk Røde Kors' Ruslandsmission

1918-1919

AF

BENT JENSEN

E.H. Carr nævner i sit klassiske værk om det bolsjevikkiske Ruslands forhold til omverdenen i regimets første periode, at »by the beginning of 1919, Moscow was cut off from all normal contacts with the outside world. For a long while the only foreigner remaining there in an official capacity was a representative of the Danish Red Cross, who had undertaken the protection of the interests of citizens of all the Scandinavian and other western European countries, and of the United States«. Der foregik en uerklæret krig mellem det bolsjevikkiske Rusland og omverdenen. Verden var blevet delt mellem to fjendtlige lejre.¹ Den britiske historikers oplysning er ikke helt korrekt; der var adskillige mere eller mindre officielle danske repræsentanter ikke alene i Moskva, men også i Petrograd.

Mærkeligt nok har tilstedeværelsen af den danske Røde Kors-mission »i fjendens lejr« på dette kritiske tidspunkt ikke hidtil tiltrukket sig forskningens opmærksomhed. Hvorfor og hvor længe var Røde Kors-missionen i Sovjetrusland; hvad foretog den sig; hvordan var dens forbindelser til det revolutionære regime; hvordan så Moskva på missionens virksomhed; hvornår, hvorfor og under hvilke omstændigheder forlod missionen Sovjetrusland; fik dens virksomhed nogen følger på kort og længere sigt? Disse og andre spørgsmål vil blive søgt besvaret i det følgende, der kun er en foreløbig undersøgelse af emnet. Til grund for undersøgelsen ligger især utrykt materiale fra danske, russiske og britiske arkiver.

Det er en interessant kendsgerning, at Danmark var det land, der længst opretholdt diplomatisk forbindelse med det bolsjevikkiske regime. Den danske gesandt i Petrograd, *Harald Scavenius*, forlod først Sov-

¹ *The Bolshevik Revolution 1917-1923* vol. 3 (Pelican Books 1966), s. 122.

jetrusland i december 1918, og den bolsjevikiske legation i København udrejste så sent som i februar 1919. Men forskellige former for danske repræsentationer forblev i Rusland, herunder den danske Røde Korsmission med kontorer i Moskva og Petrograd, som først forlod landet i juli 1919. Takket være denne særlige kontakt mellem Dansk Røde Kors og sovjetregimet blev den diplomatiske tråd mellem Moskva og den vestlige verden igen knyttet i København, da Litvinov i november 1919 ankom til den danske hovedstad. Her residerede den bolsjevikiske »verdensgesandt« helt frem til september 1920 som sovjetregimets eneste diplomatiske repræsentant i Vesten på et tidspunkt, hvor den russiske borgerkrig rasede. Sovjetrusland var underkastet blokade. Heller ikke denne Litvinov-mission til Danmark er i øvrigt blevet udforsket med den grundighed, den fortjener.²

Dansk Røde Kors i Rusland

Under hele 1. Verdenskrig spillede Dansk Røde Kors en betydelig rolle i Rusland.³ Dansk Røde Kors' protektor var prins *Valdemar*, enkekejserinde *Marija Fjodorovnas* bror. Enkekejserinden var Russisk Røde Kors' protektrice og bistod på mange måder Dansk Røde Kors i dets arbejde i Rusland. Ritmester, senere oberstløjtnant *V.O.J. Philipsen*, der var leder af Røde Kors-kontoret i Petrograd, var ofte i Kiev for at bede *Marija Fjodorovna* (på dansk *Dagmar*) om støtte. Mange danske officerer, læger og andre meldte sig frivilligt til krigsfangearbejde i Rusland. Chefen for Det danske Seruminstitut, dr. *Thorvald Madsen*, forestod omfattende vaccinationer mod tyfus i fangelejre i Turkestan og Kaukasus. Efter USAs indtræden i krigen mod centralmagterne blev Danmark beskyttelsesmagt for Østrig-Ungarn og fik dermed ansvaret for bistand til de

² Hverken Z. Sejnic: *Maksim Maksimovič Litvinov* (1989) eller Hugh D. Philips: *Between the Revolution and the West. A Political Biography of Maxim M. Litvinov* (1992) behandler Litvinov-missionen udførligt. Se også Bent Jensen: *Danmark og det russiske spørgsmål 1917-1924* (1979), »Småstat i klemme. Danmark som ufrivilligt værtsland for en bolsjevikisk verdensgesandt« i *Festskrift til Tage Kaarsted. Om Danmarks historie 1900-1920* (1988), s. 129-145 og »Kleinstaat in der Klemme«, *Jahrbuch für Geschichte Osteuropas* 38 (1990), s. 228-243.

³ Bent Blüdnikow: *Krigsfanger – et billedrama om krigsfanger i Danmark under 1. Verdenskrig* (1988); Gerald H. Davis: »National Red Cross Societies and Prisoners of War in Russia, 1914-18«, *Journal of Contemporary History* vol. 28 (1993), s. 31-52; Reinhard Nachtigal: »Die dänisch-österreichisch-ungarischen Rotkreuzdelegierten in Russland 1915-1918«, *Zeitgeschichte* 11-12, 25. Jahrgang (1998), s. 366-374; Barbara Zalewski: *Den nærsynede barmhjertighed. Dansk Røde Kors' rolle i dansk udenrigspolitik 1876-1945, set i forhold til Røde Kors' principper om neutralitet, upartiskhed og uafhængighed*. Upubliceret ph.d.-afhandling, Københavns Universitet 1997.

mange østrig-ungarske krigsfanger i Rusland. Det danske gesandtskab i Petrograd oprettede en særlig Afdeling B til i samarbejde med Dansk Røde Kors at tage sig af det omfattende krigsfangespørgsmål: Opsporing af krigsfanger, inspektion af fangelejre ud over hele det russiske imperium, herunder i Turkestan,⁴ formidling af korrespondance til og fra krigsfanger, uddeling af levnedsmidler og medicin.

Den Internationale Røde Kors Komité i Geneve opfordrede de nationale Røde Kors-selskaber til at samarbejde under mottoet »I krig og fred – barmhjertighed« som upolitiske, neutrale institutioner. Men ud over det grænseløse barmhjertighedsarbejde tænkte og handlede mange Røde Kors-repræsentanter både nationalt og politisk. Den danske regering betragtede Dansk Røde Kors som et nationalt, politisk redskab. Det gjorde andre landes regeringer også. Bolsjevik-regimet forsøgte at bruge Røde Kors-institutionen til at forsvare sit brohoved i den bolsjevikisk kontrollerede del af Rusland, til at bryde isolationen og blokaden samt til at fremme verdensrevolutionen.

Sovjetregeringens repræsentant i Skandinavien, *V.V. Vorovskij*, skrev allerede i januar 1918 til Lenin, at bolsjevikernes grundlæggende politiske princip var »at sætte kurs mod den sociale revolution, og i første række selvfølgelig ikke i Rusland, men i Vesten. For hvis ikke proletarietets diktatur triumferer i Vesteuropa, så vil alle (Folke)kommissærerens Råds socialistiske forholdsregler mislykkes på grund af eget manglende fundament.«⁵

Dansk Røde Kors' virksomhed i Rusland efter Oktober-kuppet

Så længe der var et dansk gesandtskab i Petrograd og et dansk general-konsulat i Moskva, rivaliserede Røde Kors' Ruslandsmission med de diplomatiske missioner om indsatsen i Rusland.⁶ Den kommer også tydeligt frem i udtalelser fra nogle af hovedaktørerne i hhv. Røde Kors-missionen, gesandtskabet i Petrograd og generalkonsulatet i Moskva.

I sine rapporter til Røde Kors' Centralbureau og Udenrigsministeriet i København gav Røde Kors-folkene en mængde rent politiske oplysninger om forholdene i det bolsjevikiske Rusland – oplysninger som var af interesse ikke alene for danske myndigheder, men også for de udenlandske magter, som på dette tidspunkt bekæmpede det bolsjevik-

⁴ A.H. Brun: *Blandt Krigsfanger i Turkestan* (1930).

⁵ RCChIDNI F. 5, op. 1, d. 2165. Vorovskij til Lenin 20.1.1918. No. 1.

⁶ Se Blüdnikow: *Krigsfanger*, passim og Kaptajn N.C.M. Fuglede: *Tjenstlige Rejser og Ophold i Rusland-Sibirien, Estland, Finland og Letland 1918, 1919 og 1920* (1928).

kiske regime og dets ambitioner om at antænde en verdensrevolution. F. eks. skrev Moskva-kontorets leder *Camillo Martiny* i juli 1918 en interessant rapport om den tjekkoslovakiske legions opstand, som han karakteriserede som en kontrarevolutionær bevægelse, støttet af zar-venner, Kadetter og mensjevniker.⁷ Røde Kors-missionen optrådte således som konkurrent til gesandtskabet i Petrograd og generalkonsulatet i Moskva, hvad angik bedømmelsen af den politiske situation i Rusland. Dansk Røde Kors sendte også mange rapporter til andre staters regeringer.

Ud over krigsfangearbejdet lagde Den danske mission et stort arbejde i at lette vilkårene for både udenlandske og russiske politiske fanger, bl.a. ved at forsyne dem med levnedsmidler. I Russisk Handelskompagnis lokaler i Moskva indrettede man en særlig fødemiddelfdeling under ledelse af russeren dr. *Siff*. I Petrograd var Dansk Røde Kors bl.a. repræsenteret af gesandtens hustru, *Anne Sophie Scavenius*, der med fødevarer fra Danmark bespiste børn og halvsultne mennesker efter henvisning fra læger.⁸ I Kiev i Ukraine var der også blevet oprettet et dansk Røde Kors-kontor, som var kontaktled til Russisk Røde Kors efter bruddet mellem Rusland og Ukraine.

Under den uerklærede krig mellem bolsjevikkerne og omverdenen arbejdede Røde Kors som omtalt meget med tilsyn af fangelejre samt udveksling af krigs- og politiske fanger mellem det af bolsjevikkerne beherskede Rusland og omverdenen. En anden del af barmhjertighedsarbejdet bestod i at bringe fødevarepakker til 40 gamle damer fra Smolnyj-instituttet, der var blevet berøvet deres eksistensgrundlag ved Oktoberkuppet. De ugentlige pakker var dog utilstrækkelige, og hver uge døde der i gennemsnit to af de subsistensløse damer. På Hotel Dagmar bespiste Dansk Røde Kors daglig ca. 250 børn. Små 200 politiske fanger fik leveret ugentlige levnedsmiddelpakker i fængslerne, og derudover uddeltes der pakker til yderligere 180 mennesker.⁹

I det humanitære arbejde blev der ikke gjort partiforskel, hverken med hensyn til bespisning af børn, hjælp til bolsjevikkiske fanger i det hetmanniske Ukraine eller hjælp til russiske krigsfanger på vej hjem fra Tyskland og Østrig 1918-1919. Til gengæld for denne indsats havde bolsjevikkerne givet den danske Røde Kors-mission tilladelse til at arbejde for politiske fanger i Sovjetrusland.

⁷ DRK Moskva-kontoret. Diverse rapporter 1918-1920. Martiny til DRKs Centralbureau 5.7.1918.

⁸ Anna Sofie Scavenius: *Diplomatfrue ved zarhoffet* (1960).

⁹ UM 6 U 59 a. Folmer Hansen til DRKs Centralbureau 12.2.1919.

Ifølge Martiny havde Dansk Røde Kors ene af alle haft mod til at organisere hjælpearbejde for de hundredtusindvis af russiske krigsfanger, der strømmede til Rusland efter Tysklands og Østrig-Ungarns sammenbrud: Ved at spænde et net ud over den tidligere østfront havde Røde Kors reddet i tusindvis af liv og reddet Europa for den skam, det ville have været, hvis de var omkommet. Disse russiske soldater var uskyldige, og der var ikke det mindste politiske moment i deres tilbagevenden – de anede ikke, hvad bolsjevisme var for noget. Dette var, mente Martiny, grunden til »bolsjevikernes ubegrænsede tillid til os«.¹⁰

Russisk Røde Kors var blevet opløst af bolsjevikkerne kort efter deres magterobring, i februar 1918. Men det ny regime blev snart nødt til at genoprette det, bl. a. for at forhindre at Tyskland skulle konfiskere Russisk Røde Kors' nationaliserede ejendom. Det genoprettede Russisk Røde Kors blev dog som alle andre institutioner bolsjeviseret. I det sovjetiske Russisk Røde Kors' bestyrelse sad bl.a. *Maxim Litvinov*.¹¹

Det ny Russisk Røde Kors blev først i oktober 1921 anerkendt af det Internationale Røde Kors Komité, som forbeholdt sig ret til at vedligeholde forbindelsen til det tidligere Russisk Røde Kors.

I Danmark virkede også repræsentanter for Russisk Røde Kors, og efter Oktoberkuppet var der rivaliserende organisationer. Umiddelbart før den bolsjevikiske legation blev udvist af Danmark, var det i december 1918 lykkedes *Jean Beraud (Bero)* og *Sergej Garin* at komme til Danmark som delegerede for Russisk Røde Kors (Garin havde tidligere anmeldt sig som marineattaché). De to blev udvist af Danmark i marts 1919. Tilbage blev kun *Buchholtz* som repræsentant for det bolsjevikiske Russisk Røde Kors. Han arbejdede med russiske krigsfanger i Danmark.¹² Krigsfanger var interessante som rekrutteringsobjekter til borgerkrigen.

Camillo Martinys ambitioner 1918-1919

Lægen Camillo Martiny – der trods sit italienske navn var dansk – overtog ledelsen af Røde Kors-missionen i Rusland den 22. april 1918 efter kunstmaleren *Edvard Saltoft*. På det tidspunkt var den bolsjevikiske regering netop flyttet fra det udsatte Petrograd til det sikrere Moskva inde i landet. Petrograd var ifølge Martiny nu kun »en villaby for ge-

¹⁰ DRK Moskva-kontoret. Korrespondance med forskellige regeringer 1919-1920. »Belgien«, Rapport til Belgiens UM 3.9.1919.

¹¹ UM 6 U 295. Gesandtskabet i Bern til UM 21.10.1921.

¹² Bent Jensen: *Danmark og det russiske spørgsmål 1917-1924* (1979), s. 166.

sandter« – en udsøgt fornærmelse af rivalen, gesandt Harald Scavenius. Gesandtskaberne i Petrograd havde ifølge Martiny mistet den direkte kontakt til regeringen og havde kun selskab af »Petrograds pøbel«. Der foregik regulære slag mellem væbnede røverbander og politisoldater ved højlys dag i byen. Martiny ønskede derfor Røde Kors-missionen, der ved hans ankomst til Petrograd var »reduceret til et nul«, flyttet til Moskva. Røde Kors kunne ikke vedblivende snylte på gesandtskabet, som i øvrigt systematisk forfulgte Røde Kors-missionen. I Moskva var der netop blevet oprettet et dansk generalkonsulat under ritmester *Chr. F. Haxthausens* ledelse. Mod dennes ønske fik Martiny sin vilje og flyttede i juni 1918 til Moskva.¹³

Harald Scavenius mente dengang, at Røde Kors' rolle var udspillet – et standpunkt han dog senere fraveg. Den hidtidige leder af Dansk Røde Kors i Rusland, Saltoft, mente også, at missionen burde likvideres, fordi der ikke længere var noget formål med at opretholde den danske mission. Efter Brest-Litovsk freden havde Tyskland selv overtaget arbejdet med de tyske krigsfanger, og Østrig-Ungarn var i færd med at afløse den danske legation. De mange krigsfanger skulle nu hjemsendes.

Martiny så imidlertid ganske anderledes på sagen. Den danske læge var meget ambitiøs, også på det politiske område. Han mente, at der i den nye situation forestod et kæmpearbejde for Røde Kors som forhandler og mægler mellem det gamle russiske imperiums mange enkeltstater, og ikke blot i humanitære spørgsmål som krigsfangeudveksling. I en tilbageskuende rapport fra januar 1919 skrev han om sine mål:

»Idet jeg ønskede med tiden at føre Dansk Røde Kors fra krigsfangearbejdet over til en mellemrussisk mæglervirksomhed, ønskede jeg tillige at skabe Danmark (specielt Røde Kors) en stærk stilling i Rusland, og da senere [når bolsjevikkerne var styrtet] at udnytte denne stilling til forskellige indre russiske opgaver, der kunne bringe Danmark og Røde Kors ære«. ¹⁴

Den danske Røde Kors-repræsentant forestillede sig følgende tre hovedopgaver i Rusland:

- 1) Ren *humanitær* virksomhed.
- 2) *Politisk mæglingsvirksomhed* i forholdet mellem de forskellige politiske partier (f. eks. for at udvirke almindelig amnesti).

¹³ UM 6 U 59 a. Martinys rapport 3.1.1919; Martiny til DRK 25.4. og 27.5.1918. NKID havde tilbudt Martiny et privathus, hvis ejere skulle jages ud. Martiny fandt dog et andet hus, hvor ejerne kunne blive boende. Martiny til DRK 3.6.1918.

¹⁴ UM 6 U 59 a. Martinys rapport, tilsendt Udenrigsministeriet 3.1.1919.

3) Bistand til det ny *reformarbejde* [efter bolsjevismens fald] i form af Røde Kors-virksomhed som oprettelse af mønstervirksomheder (skoler i hygiejne), mønsterlandbrug »for at slå fast, hvor langt dansk landbrug er fremme«, samt andre opgaver i samme retning.¹⁵

Punkt tre, reform- og bistandsarbejdet, skulle dog først sættes i værk efter bolsjevismens fald. Og at det bolsjevikkiske styre ville falde, var Martiny lige så forvisset om som så at sige alle andre. Punkt to, den politiske indsats, blev der heller ikke så meget ud af, men Martiny blev senere beskyldt for at have virket til fordel for bolsjevikkerne. Det blev punkt et, det humanitære arbejde, der i det daglige arbejde kom til at veje tungest.

I sommeren 1918 forestillede Martiny sig, at Russisk Røde Kors ikke alene ville blive den institution, der skulle redde Rusland fra hungersnød, men som også som en international og *privat* institution ville blive den eneste stabile organisation i Rusland, hvor – som han skrev – »alle politikere kun er konge for en dag«. Den bolsjevikkiske krigsfangeorganisation *Centropfen* (»en samling af regeringens private venner«) skulle styrtes, men ville i øvrigt snart falde af sig selv »sammen med regeringen«. ¹⁶ Martiny undervurderede bolsjevikkernes magtvilje og kunne slet ikke forestille sig, at Russisk Røde Kors i stedet ville blive bolsjeviseret og dermed gjort til regimets instrument.

Den 12. juni skrev han optimistisk til København, at Russisk Røde Kors nu var ved at være samlet til en stærk privatinstitution, og at næste skridt måtte være at styrte statsinstitutionen Centropfen samt at genskabe Russisk Røde Kors under ledelse af et internationalt råd. Dette skulle sikre institutionen mod opløsning ved det kommende regeringsskifte. Samtidig skulle det internationale råd fordele arbejdet i Rusland mellem de forskellige Røde Kors-selskaber. Han mente, at bolsjevikkerne var meget velvillige over for denne tanke. Centropfen havde nemlig røgtet sit krigsfangearbejde så slet, at hjemvendte russiske fanger fra Tyskland dagligt angreb bolsjevikkerne for manglende organisation af fangeforsorgen og for i stedet »at fylde fangerne med bolsjevikkisk præk«.

Selv om Martiny altså ønskede en styrkelse af Russisk Røde Kors, var han samtidig på vagt over for en styrkelse af andre nationers Røde Kors' indflydelse i Rusland. Han havde ganske vist været med til at oprette det permanente internationale Røde Kors-råd i Moskva som kontaktorgan

¹⁵ UM 6 U 59 a. Martinys rapport 3.1. 1919.

¹⁶ UM 6 U 59 a. Martiny til DRK 3.6. 1918.

til de bolsjevikkiske myndigheder. Men han deltog i rådet for at få indflydelse på Russisk Røde Kors, og for at det internationale råd ikke skulle udvikle sig til en farlig konkurrent for Dansk Røde Kors. Herved søgte han at kontrollere illoyal konkurrence fra andre landes Røde Kors. Dansk Røde Kors skulle ikke opgive vundet terræn til andre landes Røde Kors-selskaber.¹⁷

Også senere understregede Martiny, at han som *dansk* repræsentant søgte at få det mest mulige ud af situationen og at få anbragt sine repræsentanter overalt. Nu – februar 1919 – var den internationale konference ved at gå i opløsning, »og vi spiller hovedrollen og bruger det internationale Røde Kors til de tvivlsomme opgaver og tager selv de bedste chancer«.

Den danske Røde Kors-repræsentants holdning til internationalt Røde Kors-samarbejde var altså skizofrent. På den ene side forsikrede han om, at han altid havde været tilhænger af Røde Kors som en international organisation, og at det var skadeligt, at Røde Kors arbejdede adskilt i nationale enheder. På den anden side mente han, at Dansk Røde Kors i Rusland aldrig kunne have fordel af at indgå i en sammenlutning af alle Røde Kors-organisationer. For sagen var den, »at vi i øjeblikket står som praktisk talt det eneste og i hvert fald det absolut stærkeste Røde Kors herovre. Så længe vi nu står alene, vil vi alene høste æren ...«.¹⁸

Martiny ønskede også at kaste sig ud i et omfattende vareudvekslingsarrangement mellem Danmark og Rusland, men det blev forpurret af generalkonsulatet i Moskva, der selv ønskede at tage sig af denne sag. Han tumlede også med tanker om omfattende dansk levnedsmiddelsport til Rusland og til russiske krigsfanger i Tyskland. Den russiske modydelse skulle være råvarer, som dansk erhvervsliv havde så hårdt brug for. Han forestillede sig, at Dansk Røde Kors fik koncession på udnyttelsen af oliekluder.¹⁹

Martinys syn på det bolsjevikkiske regime

Den danske Røde Kors-repræsentant var (naturligvis) anti-bolsjevik. Han karakteriserede sovjetregeringen som en regering, der er »i principiel uoverensstemmelse med alle andre regeringer og alle hidtil gæl-

¹⁷ DRK Moskva-kontoret. Diverse rapporter 1918-1920. Martiny til DRKs Centralbureau 12.6.1918.

¹⁸ UM 6 U 59 a. Martinys rapport til Udenrigsministeriet 3.1.1919.

¹⁹ UM 6 U 59 a. Martinys rapport til DRK 12.6.1918.

dende retsregler«. Og som nævnt var han overbevist om, at den ville være et forbigående fænomen. Men han var ind til foråret 1919 ret moderat i sin kritik. Samtidig var han smigret over den status, han havde i Moskva, og som gav ham mulighed for tætte kontakter til det herskende apparat. Ved årsskiftet 1918-1919 understregede han, at nu, hvor de sidste udenlandske gesandtskaber og generalkonsulater var blevet hjemkaldt, ville Dansk Røde Kors være den eneste mission til at beskytte udlændinge, ligesom Røde Kors var den eneste institution, der nu beskyttede russiske politiske fanger.

Martiny tog på dette tidspunkt afstand fra rygter om, at der ville blive tale om omfattende fremmedmassakrer, »selv med den rødeste regering«. Først under det endelige sammenbrud, og hvis »uordentlige pøbelhobe uden ledelse begynder plyndring og pogrom, vil alt kunne ventes«. ²⁰

Martiny kritiserede ofte og med god grund den danske presses løsagtige beskrivelser af situationen i det bolsjevikiske Rusland. I februar 1919 rapporterede han til Udenrigsministeriet, at rygterne i danske aviser om, at bolsjevikkerne havde forladt Petrograd, og at Lenin var blevet styrtet af Trotskij, var falske. Situationen havde været ganske rolig. Ved samme tid anbefalede han, at danske journalister rejste til Rusland for ved selvsyn at gøre sig bekendt med forholdene. Den revolutionære regering var villig til at vise dem alt, både godt og skidt – f. eks. de nye kooperativer og fængslerne. Martiny mente, at diskussionen i dansk presse på denne måde kunne blive ført på et »mere reelt grundlag end nu, hvor størsteparten af journalisterne aldrig har set Sovjetrusland«. ²¹ Som vi senere skal se, var Martiny selv ofte dårligt informeret om magtforholdene i Moskva. Han ønskede i sommeren 1918 danske aviser tilsendt, fordi de russiske blade var »mere og mere uvidende«. ²² Missionen modtog i øvrigt helt frem til februar 1919 oversættelser fra russiske aviser fra det amerikanske generalkonsulat i Moskva, der dagligt oversatte artikler, resolutioner og dekreter fra *Izvestija*. ²³

Martinys initiativ faldt ikke i god jord. Da den britiske gesandt i København, Lord Kilmarnock, der havde læst om Martinys forslag i en dansk avis, henvendte sig i Udenrigsministeriet, sagde udenrigsminister

²⁰ UM 6 U 59 a. Martinys rapport til Udenrigsministeriet 3.1.1919.

²¹ UM 6 U 59 a. Radiotelegram til UM 22.2.1919. DRK Moskva-kontoret. Diverse rapporter 1918-1920. Udateret rapport fra Martiny.

²² DRK Moskva-kontoret. Diverse rapporter 1918-1920. Martiny til DRKs Centralbureau 5.7.1918.

²³ DRK Moskva-kontoret 1918-1919. Oversættelser fra russiske aviser.

Erik Scavenius, at han var blevet meget forbløffet over Martinys forslag og havde instrueret den danske gesandt i Helsingfors om at betyde Martiny, at noget lignende ikke måtte gentage sig. Scavenius mente, at Martiny måtte have handlet under bolsjevikkisk pres.²⁴ Det er der dog ikke noget, der tyder på.

På dette tidspunkt – marts 1919 – så Martinys sekretær, stud. jur. *Hermod Larsen (Lannung)* anderledes kritisk på bolsjevikkerne. Larsen/Lannung, der karakteriserede sig selv som anti-bolsjevik, var sikker på, at bolsjevikkerne ikke havde langt igen, og at Lenin selv havde indset den fiasko, der stod for døren. Udlandet burde »isolere den pestsyge« for herved at ramme bolsjevismens livsnerve: propagandaen. Masserne var utilfredse med bolsjevismens »totale uproduktivitet« og »umulige wirtschaft«. Lenin og Trotskij var ifølge Larsen/Lannung hhv. »en fantast og en forbryder«, som nu ville falde »på deres fantasier og deres ilde gerninger«.²⁵

Når den sovjetiske regering så længe efter bruddet med andre udenlandske institutioner vedblev at vise Dansk Røde Kors al mulig elskværdighed, skyldtes det ifølge Martiny på ingen måde, at han nærrede bolsjevikkiske sympatier (som hans modstandere hævdede). Bolsjevikkerne vidste udmærket, hvordan missionen så på deres regime, »fordi vi i alle vore møder med dem altid har protesteret mod mindretalstyraniet og altid har hævdet, at alle politiske fanger for så vidt var uskyldige, som de havde kæmpet sammen med flertallet af det russiske folk.« Årsagen til bolsjevikkernes forhandlingsvenlighed var den enkle, at Dansk Røde Kors i sit humanitære arbejde ikke gjorde partiforskel.²⁶

Afbrydelsen af diplomatiske forbindelser

I december 1918 blev det danske gesandtskab efter stærkt pres fra de vestallierede stormagter kaldt hjem, for at den danske regering kunne skride til udvisning af sovjetiske repræsentanter i Danmark og tage del i de internationale bestræbelser på at isolere og bekæmpe bolsjevismen i Rusland og verden. Afbrydelsen af de diplomatiske forbindelser mellem København og Petrograd/Moskva blev en kompliceret og langtrukken affære, dels fordi den danske gesandt af hensyn til sin funktion

²⁴ FO 371/3958. Kilmarnock til FO 8.3.1919.

²⁵ UM 6 U 59 a. Hermod Larsens rapport til DRK 2.3.1919. I sin bog *Min russiske ungdom* (1979) fortier Lannung helt sit kritiske syn på bolsjevikkerne.

²⁶ DRK Moskva-kontoret. Korrespondance med forskellige regeringer 1919-1920. »Belgien«. Rapport til Belgiens UM 3.9.1919.

som beskytter af danske og udenlandske statsborgere kun modstræbende forlod sin post i Petrograd; dels fordi det bolsjevikkiske regime gjorde alt, hvad der stod i dets magt, for at bevare i det mindste en rest af forbindelsen til Danmark og dermed til det vestlige udland. Begge parter ønskede desuden at få afskibet opkøbte varepartier.²⁷

Litvinov var i begyndelsen af december via Sverige på vej til Danmark på en diplomatisk mission, der tog sigte på Storbritannien og USA. Til sin store forbløffelse blev han af det svenske politi uden forklaring taget af toget den 6. december i Malmø. Den næste dag ophævede den svenske regering Vorovskijs diplomatiske rettigheder og anmodede ham om snarest at forlade Sverige. Litvinov frygtede, at den svenske regering ønskede ham som gidsel, og håbede, at Danmark ikke ville bryde med Moskva. I så fald ville han kunne fortsætte sin afbrudte rejse til Danmark, når han sammen med de øvrige sovjetiske repræsentanter blev udvist fra Sverige. Den 7. december skrev han til *Jakov Surits* i København og bad om hans vurdering af situationen i Danmark. Han ville i øvrigt også gerne vide, om ruten Esbjerg-Harwich var blevet genåbnet efter krigen.²⁸ Samme dag udtalte Vorovskij, at Danmark nu var det eneste land, der ikke havde afbrudt de diplomatiske forbindelser med Moskva, men at ingen kunne vide, om også den danske regering ville bryde.²⁹

Den 9. december meddelte det danske udenrigsministerium Vorovskij i Stockholm, at den sovjetiske legation under *Jakov Surits*' ledelse skulle forlade Danmark. Foreløbig holdt de danske myndigheder dog *Surits* tilbage som en art gidsel for det danske gesandtskabspersonale, der endnu ikke havde forladt Sovjetrusland. Og selv efter dette personales hjemkomst med *Harald Scavenius* i spidsen den 20. december varede det flere uger, før *Surits*' legation på 12 personer ledsaget af 20 civile russere, 21 krigsfanger samt 7 kvinder og 12 børn forlod Danmark den 7. februar 1919 for over Sverige at vende tilbage til Sovjetrusland. Ved afrejsen takkede *Surits* Udenrigsministeriet for god behandling. Imens havde Litvinov forhandlet i Stockholm med den amerikanske udsending *William Buckler*, hvor den bolsjevikkiske propagandavirksomhed i udlandet var et vigtigt emne.³⁰

På et møde i Petrograd-sovjetten i februar 1919 efter hjemkomsten holdt Litvinov den revolutionære fane højst. Et hvilket som helst land

²⁷ Vorovskij til Tjitjerin, offentliggjort i *Hufvudstadsbladet* 7.12.1918.

²⁸ AVP RF F. 085, op. 1, d. 27. No. 020. »Perepiska Litvinova s *Surits*em 1918«. Litvinov til *Surits* 7.12.1918.

²⁹ *Svenska Dagbladet* 8.12.1918.

³⁰ Bent Jensen: *Danmark og det russiske spørgsmål*, ss. 164-166 og 175.

kunne let forvandles til en sovjetrepublik ved hjælp af bolsjevikisk propaganda, hævdede han, og derfor lød det vigtigste krav fra de allierede regeringer, at det revolutionære Rusland skulle afstå fra propaganda i disse lande. Litvinov havde imidlertid svaret, at »vi aldrig vil afstå fra vor ret til at tænke, tale og skrive, som det passer os«. I hele Vesteuropa voksede den revolutionære bevægelse, og det gjaldt derfor om at holde ud, indtil der kom hjælp fra de vesteuropæiske kammerater. Vorovskij betegnede på samme møde bl.a. den danske regerings opførsel i forbindelse med bruddet som »høflig og betænksom«. Det alvorlige i sagen lå i, at det var Storbritannien og Frankrig, der havde iscenesat bruddet for at afspærre Sovjetrusland fra hele den kulturelle verden, lukke alle dets åndehuller og omgive det med en kinesisk mur samt skabe kontrarevolutionære baser i de omkringliggende lande som Finland, hvor generalerne Trepov og Judenic opholdt sig. Sovjetrusland havde nu kun sin egen styrke at lide på samt støtte fra »det endnu ikke vakte europæiske proletariat«. ³¹

Moskvas ønske om at bevare kontakten til danske repræsentationer

Da det danske gesandtskab i Petrograd og generalkonsulatet i Moskva blev trukket hjem i december 1918, tilslørede den danske gesandt Harald Scavenius det diplomatiske brud ved at efterlade stempler og signeter i gesandtskabet. Samtidig instruerede han det tilbageblevne personale om så længe som muligt at tilsløre bruddet. Selv foregav han blot at rejse på orlov. ³²

Mens Vorovskij gik ind for sovjetisk gengældelse og anklagede de danske diplomater i Sovjetrusland for at have ført sovjetregeringen bag lyset for at redde så mange værdier som muligt ud af Sovjetrusland ³³, så Čičerin anderledes på sagen: Så længe der stadig befandt sig folk på det danske gesandtskab i Petrograd, var der ikke foretaget et diplomatisk brud. ³⁴ Selv efter at Vorovskij havde informeret ham om, at den danske regering officielt havde notificeret ham om bruddet, reagerede Čičerin med, at »vi har overhovedet ikke til hensigt at bryde med Danmark«, og han bestred ind i det nye år, at den danske regering havde brudt. Vorovskij blev så utålmodig over Čičerins holdning, at han henvendte sig direkte til Lenin om sagen. ³⁵

³¹ *Severnaja kommuna* 5.2.1919.

³² Bent Jensen: *Danmark og det russiske spørgsmål*, s. 116-119.

³³ Rapport fra Vorovskij til Tjitjerin offentliggjort i *Hufvudstadsbladet* 7.12. 1918. *Severnaja kommuna* 5.2.1919. UM 120 D 4/1. Vorovskij til UM 27.1. og 29.1.1919.

³⁴ S.Ju. Vygodskij: *U istokov sovetskoj diplomatii* (1965), s. 42 ff.

Moskvas ønske om at bevare den sidste rest af diplomatisk kontakt med et vestligt land kom også tydeligt til udtryk i forbindelse med telegrafist *Henrik Eigtveds* videreførelse af det danske restgesandtskab i Petrograd. Eigtved, der optrådte som sekretær ved gesandtskabet, udstedte pas og kommunikerede med Čičerin i Moskva om bl.a. formidling af telegrammer fra den sovjetiske regering til udlandet og om udveksling af tilbageholdte franskmænd med russere i Frankrig. Ved at bruge gesandtskabets efterladte brevpapir, stempler og facsimiler indgav han Udenrigskommissariatet den opfattelse, at det danske gesandtskab stadig fungerede under ledelse af en sekretær under gesandtskabets midlertidige orlov.³⁶ På et tidspunkt modtog Eigtved besøg af *Grigorij Šklovskij* fra Udenrigskommissariatet, som tilbød det danske gesandtskab sin hjælp. Hvis Eigtved fik problemer med bolsjevikkernes hemmelige politi, Tjeka, skulle han blot kontakte Udenrigskommissariatet. Sandsynligvis var det et kontrolbesøg for at finde ud af, hvordan det egentlig stod til med det danske gesandtskab. Šklovskij accepterede Eigtveds forklaring og bad ham om via gesandtskabet at befordre nogle telegrammer fra den sovjetiske regering til den amerikanske regering.³⁷

På dette tidspunkt havde Harald Scavenius offentligt og på Paris-konferencen, hvor han blev modtaget af »de fire store«, opfordret vestmagterne til at styrte bolsjevikkerne med militær magt. Šklovskij fortalte Eigtved, at Litvinov og Vorovskij havde været ude af sig selv af ophidselse over den danske gesandts propaganda og havde ønsket at åbne den kurérbagage, de fratog en dansk kurér ved den finsk-russiske grænse. Det lykkedes Eigtved at få kurérposten, der indeholdt kompromitterende materiale, tilbage uåbnet. Martinys frygt for, at Scavenius' opfordring til Ententen om at angribe Sovjetrusland skulle få ubehagelige konsekvenser for danske i Sovjetrusland, viste sig at være ubegrundet.³⁸ Bolsjevikkerne mente nemlig selv at have fordel af at lade det danske restgesandtskab og Røde Kors-missionen i Sovjetrusland fungere videre. Ved denne tid modtog gesandtskabet i Petrograd således anmodninger fra Udenrigskommissariatet i Moskva om at bistå ved overførslen af fem millioner rubler til Frankrig, hvor de angiveligt skulle bruges til at finansiere en sovjetisk Røde Kors-mission.³⁹

Sovjetregeringen var så interesseret i at opretholde kontakterne til de

³⁵ Vygodskij: *U istokov*, s. 43-44.

³⁶ Se Tjitjerins telegrammer til »den danske chargé d'affaires Nordling« [Nordlien], der for længst var rejst, i *DVP SSSR* bd. 2, s. 18, 27-28 og 32. UM GAP 39. »Laursen«. Laur- sen til Andersen 6.1.1919 og Eigtveds rapport 6.3. 1919.

³⁷ UM 3 F 249. Eigtveds rapport 6.3.1919.

³⁸ UM 6 U 59 a. Martinys erklæring af 8.1.1919 til DRKs Centralbureau.

danske institutioner, at kancellist *Osvold Laursen* i begyndelsen af februar 1919 i en rapport til København skrev, at »de magthavende myndigheder ikke synes at ville forstå betydningen af følgerne af de diplomatiske forbindelsers afbrydelse«. ⁴⁰ *Izvestija* citerede den 15. februar Harald Scavenius' erklæring fra december om, at de diplomatiske relationer ikke var brudte, og at han blot var rejst til Danmark på en måneds orlov.

Da Martiny i februar havde en samtale i Udenrigskommissariatet med viceudenrigskommisær *Lev Karachan*, kom den store sovjetiske interesse igen til udtryk. Da Martiny en passant nævnte, at den danske regering jo havde afbrudt de diplomatiske forbindelser, sagde Karachan, at Udenrigskommissariatet dagligt forhandlede med det danske gesandtskab i Petrograd. Martiny gjorde da opmærksom på, at bruddet havde været en kendsgerning siden december, at bruddet var »absolut«, og at Røde Kors nu skulle overtage den rent humanitære beskyttelse af danske og udenlandske statsborgere, men ikke kunne beskæftige sig med politiske spørgsmål. Hertil replicerede Karachan, at han ville bede Martiny meddele den danske regering, at sovjetregeringen var indforstået med, at Røde Kors-missionen også overtog den politiske repræsentation. Da Martiny kun lovede at ville agere postbud mellem den sovjetiske og danske regering, men ikke ønskede at spille politisk diletant, sagde Karachan – formentlig med et smil – at »nu om stunder er jo så mange diplomatiske dilettanter!«. ⁴¹

Snart skulle Martiny få en sådan lyst til politisk diletant og sende så mange politiske rapporter til den danske regering, at Udenrigsministeriet måtte indskærpe ham at sende sine rapporter til Røde Kors' Centralbureau og ikke til Udenrigsministeriet. ⁴²

Dansk ønske om hjemkaldelse af Røde Kors-missionen

Den danske regering så ved årsskiftet 1918-1919 på Røde Kors-missionens tilstedeværelse i det bolsjevikkiske Rusland med pragmatisk-politiske øjne. Udenrigsminister Erik Scavenius ønskede missionen hjemkaldt med den begrundelse, at »den *politiske* betydning, som det danske Røde Kors' virksomhed i Rusland har haft til fordel for Danmark«, ikke længere var til stede.

³⁹ UM 3 F 249. Eigtveds rapport 6.3. 1919.

⁴⁰ UM GAP 39. »Laursen«. Laursen til UM 8.2.1919.

⁴¹ DRK Moskva-kontoret. Diverse rapporter 1918-1920. Udat. rapport fra Martiny til UM.

⁴² UM 6 U 59 a. UM til Gesandtskabet i Helsingfors med besked til Philipsen 8.4.1919.

Røde Kors-missionen blev dog ikke hjemkaldt med det samme, Harald Scavenius anbefalede at opretholde den så længe som muligt, og det revolutionære regime gjorde sit til at forlænge dens ophold.⁴³ Martiny mente, at det ville tage to-tre måneder at afvikle Moskva-afdelingen. Der var foreløbig nok at lave både i Petrograd og Moskva. I februar forestod læge *Folmer Hansen* fra Petrograd-missionen således modtagelsen af 1500 russere fra Frankrig, som blev udvekslet mod 243 franskmænd, briter, italienere, schweizere og serbere – heraf 24 fra den franske militærmission.⁴⁴ Og i Moskva havde Røde Kors-missionen »et rend« af alle mulige russiske institutioner, som ønskede millionbeløb bragt til udlandet – efter Martinys opfattelse til brug for bolsjeviskisk propaganda. Hvis han afslog, frygtede han, at de gik til gesandtskabets afdeling B i Petrograd, som nu var i hænderne på bolsjeviske østrigske soldater under ledelse af en kaptajn *Jurik*, der udstedte og viserede pas til bolsjeviske agenter og kurerer ved hjælp af blanketter og stempler i gesandtskabet. Endnu i slutningen af februar var det ikke lykkedes Martiny at udføre Udenrigsministeriets instruks om at få inddraget og hjemsendt disse faciliteter til Udenrigsministeriet i København.⁴⁵

Da en repræsentant for Det Store Nordiske Telegrafelskab i sommeren 1921 havde lejlighed til at inspicere det danske gesandtskabs bygning i Petrograd, mødte han »et kaos af sønderslåede møbler, sprængte jernskabe og papirdynger på en baggrund af nedfaldne lofter, sønderflængede tapeter, af oversvømmelse, totalt opløste parketgulve, knuste WC'er. Et jordskælv kunne ikke have frembragt noget lignende.⁴⁶

Martiny om »krigspartiet« og »fremmedmassakren«

Kort tid efter havde også Martiny ændret opfattelse og beskrev i april 1919 situationen i alarmerende vendinger: Bolsjeviskernes hemmelige politi var nu ved at planlægge »den sidste store massakre på fremmede«. På en uge var alt blevet forandret, de revolutionæres erobring af Odesa (efter de franske troppers evakuering) havde gjort de rødeste røde, »krigspartiet«, overmodige og styrket deres position i regeringen. Den ønskede nu ikke at bede Europa om fred, men at skræmme Europa til

⁴³ Se også Carl Krebs: *Dansker i Mongoliet* (1937), om bolsjeviskernes interesse i at bevare DRK-missionen som et vindue og kanal til den vestlige verden. Krebs var læge og officer i DRKs tjeneste.

⁴⁴ UM 6 U 59 a. Folmer Hansen til DRKs CB 12.2.1919; DRK-missionen til det danske generalkonsulat i Moskva 13.2. 1919.

⁴⁵ UM 6 U 59 a. Martiny til Gesandtskabet i Helsingfors 26.2.1919.

⁴⁶ Hjerl Hansens arkiv. Fr. Kiær til Store Nordiske 12.8.1921.

at bede bolsjevikkerne om nåde. Man ville slå Europa med skræk, og Finland syntes at skulle blive det første offer. Martiny ville nu søge at bevæge de moderate blandt folkekommissærerne til en fredsvenlig aktion. Han ville især slå på, at Ententen var forhandlingsvillig.

Men hvis ikke Folkekommissærernes Råd modererede sig, burde al tale om levnedsmidler til Rusland høre op. (Det er formentlig *Nansen-missionen*, Martiny havde i tankerne.) Det var ikke det rette øjeblik at give en tigger noget, når han truede. »Kun et ydmygt Rusland, ikke et overmodigt Rusland, skal hjælpes«. Og hvis Rusland påbegyndte et angreb på Finland, skulle Ententen hjælpe til med at skaffe sovjetregeringen et grundigt nederlag. Martiny gruede for Finland – »efter at have set hvor brutal og aggressiv man her er bleven«. Opgivelsen af Odessa havde været en uhyre fadæse, fordi den havde stimuleret det vaklende yderligtgående parti. Martiny bad om, at den finske regering blev informeret om indholdet af hans rapport, og at ligeledes Udenrigsministeriet i København blev instrueret om »denne vældige ændring i russisk politik«. ⁴⁷

Martiny fandt det dog mest praktisk, at den danske mission foreløbig blev i Rusland. Alle fremmede skulle ud og i sikkerhed, før »den røde periode« brød løs. Martiny blev i slutningen af april af Udenrigsministeriet bemyndiget til at trække Røde Kors-missionen hjem, når det efter hans skøn var absolut nødvendigt. ⁴⁸

I en senere rapport mente Martiny, at en af årsagerne til aktionen mod de fremmede i Sovjetrusland havde været den irriterede folkestemning. Det hemmelige politi, Tjeka, havde da søgt at berolige stemningen ved at hidse på borgerskabet, og »da en pøbelophidsning i Rusland altid indledes med pogrom mod de fremmede eller jøderne, og da størsteparten af de bolsjevikkiske kommissærer er jøder, blev strømmen dirigeret mod de fremmede«. ⁴⁹

Mens missionens virksomhed i årets første kvartal var forløbet forholdsvis let på grund af »den stærke regering«, forandrede situationen sig altså ifølge Martiny i april på grund af, at »det ultrarøde parti« med Tjeka i spidsen gjorde regeringen rangen stridig. I maj herskede der udpræget anarki, fordi Tjeka satte sig op mod regeringen, og det trak sammen til terror og fremmedmassakre. To sekretærer ved den danske

⁴⁷ UM 133 D 4. Martiny til danske legation Helsingfors 17.4.1919.

⁴⁸ UM 6 U 59 a. Philipsen til UM 30.4.1919 med citat af Martinys rapport 21.4.1919; UM til gesandtskabet i Helsingfors 30.4.1919.

⁴⁹ DRK Moskva-kontoret. Korrespondance med forskellige regeringer 1919-1920. Belgien. Rapport til Belgiens UM 3.9.1919.

mission i Moskva talte i en senere rapport om »bolsjevikernes modbydelige rædselsregimenter«. ⁵⁰ Dansk Røde Kors' egen begrundelse for nu at trække sin mission tilbage var, at det under de nuværende forhold ikke var muligt at udrette noget positivt. Enhver udenlandsk organisations ophold i Sovjetrusland var farlig, fordi det ligefrem lettede de bolsjevikiske myndigheders adgang til at foretage massearrestationer. Røde Kors-missionens medlemmer var i livsfare. ⁵¹

Stormen på Røde Kors-missionen

2. juni 1919 blev alle fremmede legationer og konsulater samt Dansk Røde Kors' kontorer i Moskva og Petrograd besat af Tjeka. Personalet blev arresteret, og udlændinge blev anbragt i en kz-lejr ved Moskva, hvor også Røde Kors-missionens kvindelige funktionærer blev sat til tvangsarbejde. Formålet var at finde kompromitterende materiale i de fremmede institutioner. Kontorets lokaler og arkiv blev ransaget, men man havde forinden tilintetgjort papirer, der kunne synes bolsjevikkerne tvivlsomme. Ifølge Martiny viste flere sovjetiske institutioner i denne rædselsperiode i Rusland Dansk Røde Kors og alle andre danske særlig velvilje frem for andre nationer. Udenrigskommissariatet forsøgte at hjælpe Røde Kors-missionen og bad den indstændigt om ikke at forlade landet. Præsidenten for Russisk Røde Kors, bolsjevikken *Benjamin Sverdlov*, støttede også missionen og lovede at ville tale med Lenin og Čičerin. ⁵²

Under ransagningen den 2. juni fandt man ikke noget, der kunne begrunde »mistanke om kontrarevolutionær virksomhed eller agitation fra dr. Martinys side«. Litvinov bad derfor på NKIDs vegne Dzerzinskij – chef for det hemmelige politi, Tjeka – om øjeblikkelig at ophæve arresten for Martiny og de øvrige medlemmer af Røde Kors-missionen. Samtidig skrev Litvinov til *Zinoviev* og *Stalin*, at Udenrigskommissariatet anså det for nødvendigt at opfylde Røde Kors-missionens ønske om hjemrejse til Danmark. Et par dage senere anmodede Litvinov også Tjeka i Moskva om tilladelse for Folmer Hansen fra Røde Kors-missionen i Petrograd til at besøge udlændinge i diverse kz-lejre. ⁵³

⁵⁰ UM GAP 10. »Bolsjevikernes indtrængen i Gesandtskabet«. UM til Harald Scavenius 30.10.1919 med bilag.

⁵¹ I UM 6 U 59 a. DRK til UM 25.9.1919.

⁵² DRK Moskva-kontoret. Korrespondance med forskellige regeringer 1919-1920. Martinys fortrolige rapport til UM 21.8.1919.

⁵³ AVP RF F. 085, op. 2, d. 42. No. 847. NKID til Dzerzinskij 5.6.1919; Litvinov til Zinoviev og Stalin 5.6.1919. Litvinov til Moskva-Tjeka 11.6.1919.

Martiny om Litvinov og Litvinovs politiske rolle

Martiny mente, at hovedårsagen til angrebet på udlændinge i juni var Maxim Litvinovs hjemkomst til Petrograd fra London. Litvinov var ifølge Martiny en ualmindelig upålidelig person og en typisk fremmedhader, der i samarbejde med Tjeka og bistået af Jakov Surits og Sergej Garin havde organiseret aktionen imod Karakhans og Čičerins vilje. Litvinov håbede på at slå sig op på fremmedhadet, men skiftede dog snart taktik, fordi han ønskede at blive Ruslands udsending i Europa. Han blev derpå en af de ivrigste fortalere for, at de arresterede udlændinge blev sat på fri fod. Også andre danske Røde Kors-folk har udtalt sig negativt om Litvinov, »denne uldne person«, som to sekretærer ved Røde Kors-missionen i Moskva kaldte ham. Martinys karakteristik af Litvinov er utroværdig. Litvinov var allerede kommet til Petrograd i november 1918, og intet tyder på, at han havde organiseret Tjekas aktion mod Dansk Røde Kors i Moskva.

Andre årsager til overfaldet var ifølge Martiny myndighedernes mistanke om antisovjetisk efterretningsvirksomhed, om svindel med rubeltransaktioner og tilsløring af varelagre. I begyndelsen af juli blev et våben- og ammunitionslager afsløret i det danske generalkonsulat i Moskva, men Røde Kors-missionen afgav en erklæring til myndighederne om, at ingen i den danske koloni i Moskva kunne tage ansvaret for, hvad »en – mildt bedømt – naiv dansk konsul [Haxthausen] ... havde efterladt«. ⁵⁴

Litvinov havde ved denne tid ganske rigtigt arbejdet med forholdet til den danske mission. Han forfægtede på vegne af Udenrigskommissariatet det princip, at kommissariatet intet ville have at gøre med sager vedrørende personer, hvis regering ikke opretholdt normale forbindelser med sovjetregeringen. Han ville derfor ikke anerkende Røde Kors-missionen eller andre danske institutioner i Rusland som gyldige repræsentanter for den danske regering, der jo havde afbrudt forbindelserne med Sovjetrusland. De sovjetiske militære myndigheder ville heller ikke tillade den danske krigsfangedelegerede, kaptajn *A.H. Brun*, at passere den sovjetiske grænse. Litvinov henviste i den forbindelse til den rolle, den tidligere danske gesandt Harald Scavenius havde spillet, da han havde givet de allierede oplysninger om den militære situation i Petrograd og opfordret til angreb på denne by. ⁵⁵

⁵⁴ DRK Moskva-kontoret. Martinys rapport til UM 21.8.1919. UM GAP 10. »Bolsjevikkernes indtrængen i Gesandtskabet«. Fabricius Dahls og Olsens rapport, bilagt UM til Harald Scavenius 30.10.1919.

⁵⁵ AVP RF F. 085, op. 2, d. 42. No. 847. Litvinov til DRK, Moskva 30.5. og 31.5. 1919.

Da Martiny i begyndelsen af juni protesterede mod ransagningen af Røde Kors-missionen i Moskva, svarede Litvinov, at den sovjetiske regering (kun) anerkendte udenlandske staters officielle repræsentanters urørlighed på betingelse af, at sovjetiske repræsentanter i udlandet nød samme privilegium. Trods gentagne krænkelser af sovjetiske repræsentationers rettigheder i udlandet havde Folkekommissariatet hidtil fulgt sine humanitære principper og på enhver måde bistået Røde Kors-missionen i Rusland. Men udvisningen af Russisk Røde Kors' repræsentant i Danmark, dr. Bero, og det danske politis grove optræden samt det forhold, at Dansk Røde Kors ikke havde protesteret mod dette overgreb på en Røde Kors-repræsentant, men i stedet samarbejdede med repræsentant for Koltjaks Røde Kors i Danmark, havde fået Udenrigskommissariatet til at revidere sin holdning til den danske Røde Kors-mission.

Udenrigskommissariatet havde yderligere bragt i erfaring fra mange sider, at Røde Kors-missionen havde udvidet sin virksomhed i Rusland langt ud over, hvad der var normalt for Røde Kors: Beskyttelse af udenlandske formue- og handelsinteresser, udstedelse af pas samt forsendelse af private breve og værdigenstande til udlandet. Da der yderligere kom beviser på ren kontrarevolutionær og anti-sovjetisk virksomhed blandt den russiske befolkning fra Røde Kors-missionens side, havde Udenrigskommissariatet ikke længere kunnet modsætte sig de militære myndigheders krav om ransagning af missionen med henblik på at konstatere, om der også fandt andre former for kontrarevolutionær virksomhed sted. Den sovjetiske regering havde i øvrigt besluttet ikke længere at tillade repræsentanter for udlændinges interesser i Rusland, så længe der ikke fandtes repræsentanter for den sovjetiske regering i udlandet.⁵⁶ På dette tidspunkt havde den danske regering og Dansk Røde Kors som omtalt for længst selv besluttet at hjemkalde missionen. Litvinovs skrivelse var bilagt rapport fra russiske krigsfanger om danske Røde Kors-repræsentanters agitation blandt russiske krigsfanger på vej til Rusland.

Litvinovs afskedssalut var altså en umisforståelig appel via Røde Kors-missionen til den danske regering om at tillade en eller anden form for sovjetisk repræsentation i Danmark.

Da missionen kort efter forlod Moskva, blev den behandlet og assisteret med yderste elskværdighed af Udenrigskommissariatet, der medgav danskerne en sikkerhedsvagt til den lange rejse. Vagten var så nid-

⁵⁶ AVP RF F. 085, op. 2, d. 42. No. 847. Litvinov til Martiny, DRK i Moskva 7.6.1919.

kær, at han skød en mand, der var uhøflig mod danskerne. Via Hvide-rusland og Polen kom man omsider hjem i august 1919.⁵⁷ Stalin var også involveret i gennemførelsen af Røde Kors-missionens hjemrejse, som var temmelig kompliceret, da den jo foregik fra et krigsførende land til et andet over en flydende grænse.⁵⁸

Det danske rejseselskab bestod af i alt 40 personer. Det lykkedes ikke Martiny at få alle danske i Rusland, der ønskede det, med ud. Både Udenrigskommissariatet, Tjeka og de militære myndigheder skulle give tilladelse, og kun personer med tilknytning til Røde Kors-missionen fik lov at forlade landet. Kancellist Osvald Laursen, der var russisk statsborger, men udstyret med dansk pas, fik kun takket være Folmer Hansens og Eigtveds overtalelse af Šklovskij i Udenrigskommissariatet lov til at komme med missionen til Danmark.⁵⁹

Dansk nødhjælp efter Røde Kors-missionens hjemrejse

Røde Kors-missionen i Rusland blev officielt afviklet den 10. juli 1919. På det tidspunkt var der endnu flere hundrede danske i Rusland, som overladt til sig selv ville komme i en meget vanskelig stilling. De arresterede trængte til medicin og levnedsmidler samt folk til at arbejde for deres frigivelse. Martiny efterlod derfor den tidligere Røde Kors-delegerede og gesandtskabsbestyrer, Henrik Eigtved, i Moskva med 150.000 rubler til at dække udgifterne i et halvt år. (Til den britiske gesandt i Danmark sagde Martiny, at han havde efterladt en halv million rubler hos den britiske pastor *North* og Eigtved. Dette beløb var beregnet til en måneds nødhjælp.)⁶⁰ Selv førte Martiny over en million rubler, tilhørende forskellige danske og udlændinge, ud af Rusland. Martiny skrev i en rapport til det belgiske udenrigsministerium, at han håbede på et godt samarbejde mellem den efterladte Eigtved og myndighederne i Moskva, så snart »de moderate elementer« i sovjetregeringen atter fik overtaget.⁶¹ Det fremgår imidlertid af en skrivelse fra Litvinov til Røde Kors-missionen den 10. juli, at sovjetmagten ikke ville aner-

⁵⁷ UM 6U 59a. Martinys fortrolige rapport til UM 21.8.1919.

⁵⁸ AVP RF. F. 085, op. 2, d. 42. No. 847. Kopi af telegram fra NKID til Forsvarsrådet i Minsk 18.7.1919: »Stalin er blevet spurgt om årsagen til tilbageholdelse«.

⁵⁹ UM GAP 10. »Bolsjevikernes indtrængen i Gesandtskabet«. UM til Harald Scavenius 30.10.1919.

⁶⁰ FO 211/508. Kilmarnock til FO 13.8. 1919.

⁶¹ DRK Moskva-kontoret. Korrespondance med forskellige regeringer 1919-1920. »Belgien«. Rapport 3.9.1919.

kende tilbageblivende medlemmer af missionen som medlemmer af denne.⁶²

Eigtved blev da også arresteret i september og pengekassen beslaglagt af myndighederne. Da han blev løsladt i november, måtte han optage lån hos private, som dermed kunne redde deres kapital fra konfiskering og inflation. Først i marts 1920 – efter overenskomst mellem Røde Kors og Litvinov i København – fik Eigtved udbetalt pengene fra sovjetregeringen. Blandt dem, der lånte ham penge, var Russisk Handelskompagni og den danske grosserer Otto Sandgren, der hver lånte Eigtved 600.000 Duma-rubler. Ifølge samme overenskomst fik Røde Kors også lov til trods blokaden at sende Eigtved 1.000 kg levnedsmidler til danske i Rusland.⁶³

Eigtved fik skørbug under fængselsopholdet, og endnu et år efter var hans tænder ikke vokset fast. Han blev indkvarteret i den engelske præsts bolig i Moskva og befandt sig i efteråret 1920 ret vel, idet han kun havde været udsat for skud gennem vinduerne. Hans sekretær samt en sygeplejerske i huset (søster von Pahlen) havde heller ikke lidt overlast. Eigtved ville dog gerne have tilsendt et elektrisk varmeapparat, en pels, et par snørestøvler og noget chokolade. Hans position i forhold til styret i Moskva blev omtalt som særdeles god, især var hans forhold til Udenrigskommissariatet, som han selv havde udviklet, overordentlig godt. Eigtved havde således mandat til at tage sig af alle udlændinge uden hensyn til nationalitet. Han tog sig også af transport af danske, der ankom til Moskva fra det øvrige Rusland og Sibirien, men havde ikke haft forbindelse til Danmark i lang tid.⁶⁴

I Kiev virkede også en dansk Røde Kors-mission i efteråret 1919 under ledelse af lægen *Brøndahl*, der i september måtte flygte til Rostov efter at have været udsat for anti-bolsjevikkiske myndigheders vilkårlighed. Her døde han af tyfus.⁶⁵

Kritikken af Martinys forhold til det bolsjevikkiske regime

Martiny udtalte sig efter sin hjemkomst i august 1919 flere gange om sit syn på det bolsjevikkiske regime til pressen og på offentlige møder, ligesom han fortroligt orienterede den danske regering og andre regerin-

⁶² DVP SSSR bd. II (1958), Nr. 134, s. 205-206.

⁶³ UM 6 U 268. Martiny til UM 23.7.1920. 6 U 59 a Specifikation over udførte pengebeløb 21.8.1919. Justitsministeriet til UM 2.3.1921; Justitsministeriet til UM 13.1.1920.

⁶⁴ UM 6 U 59 a. Alfred Schönebeck til DRKs Centralbureau 16.9.1920 (kopi).

⁶⁵ UM 6 U 138. DRK til UM 25.7.1921.

ger om sin vurdering af forholdene i Sovjetrusland. Hans opfattelse af magtforholdene i den bolsjevikiske ledelse var som omtalt besynderlig. Til en dansk avis sagde han i begyndelsen af august, at Lenin ikke havde regeret effektivt i tre måneder [!], men at *Jakov Peters* – næstformand for Tjeka, formand for Revolutionstribunalet og Petrograds kommandant – havde overtaget den egentlige magt. Peters m. fl. forberedte nu ifølge Martiny den sidste, store massakre på fremmede i Moskva.⁶⁶

Den britiske gesandt i Danmark opsøgte Martiny umiddelbart efter dennes hjemkomst for at høre hans opfattelse af en række spørgsmål, som den britiske regering ønskede svar på. Om arrestationen af alle udlændinge sagde Martiny, at den var (indenrigs)politisk motiveret: Peters og Dzerzinskij («det ekstreme røde parti») havde fået overtaget i forhold til Lenin, der til dels sammen med Trotskij repræsenterede den moderate fløj i partiet. Lenin ønskede forhandlinger med De allierede, men da han ikke havde haft succes med denne politik, mens Den røde Hær til gengæld havde haft fremgang, var hans indflydelse blevet svækket. Næste skridt i den nuværende terrorbølge ville blive arrestation af russere, der havde haft forbindelse til udlændinge. Terrorkampagnen var dog stødt på så betydelig modstand, at Lenin igen havde vundet nogen indflydelse. De britiske soldater, der var taget til fange, blev behandlet godt, idet bolsjevikkerne håbede på at påvirke dem ideologisk.⁶⁷

Efter sin hjemkomst blev Martiny privat og offentligt fra mange sider kritiseret for at have gået bolsjevikernes ærinde. Under et foredrag i Studenterforeningen i København skal han have udtrykt sin sympati for styret i Moskva og forsvaret dets politik over for fremmede. Han blev ligeledes refereret for at have opfordret til en fordomsfri holdning til bolsjevikkerne og for en genoptagelse af forbindelserne mellem Sovjetrusland og de skandinaviske lande.⁶⁸ Under et andet foredrag i København skal vrede borgere have forladt salen, mens kommunister klappede. Ifølge et referat af foredraget havde Martiny kritiseret pressens ensidige behandling af bolsjevismen, men samtidig givet udtryk for, at han ønskede, at bolsjevikkerne måtte lide nederlag.⁶⁹

Hufvudstadsbladet i Helsingfors førte i september og oktober en kampagne mod Martiny og Dansk Røde Kors' behandling af finner i Sovjet-

⁶⁶ *Politiken* før 14.8.1919.

⁶⁷ FO 211/508. Kilmarnock til FO 13.8.1919.

⁶⁸ *Hufvudstadsbladet* 3.10.1918 med referat af artikel fra *Renaissance-Vozrozdnie* 20.9.1919.

⁶⁹ *Folkets Dagblad Politiken* 11.10. 1919.

rusland. Læge Folmer Hansen fra Røde Kors-kontoret i Petrograd omtalte over for det finske udenrigsministerium Røde Kors' virksomhed meget nedsættende og angreb Martiny personligt.⁷⁰ *Ekstrabladet* i København angreb også Røde Kors for bolsjevisme. Hertil kom en række henvendelser til Udenrigsministeriet, Udenrigsministeriets Pressebureau og Dansk Røde Kors' præsident, professor *Harald Høffding*, om Martinys angiveligt bolsjevikkiske sympatier. En tidligere assistent i Udenrigsministeriets Pressebureau, *Henning Hergel*, der nu var pressechef for en anti-bolsjevikkisk organisation, mente, at Dansk Røde Kors' virksomhed i Sovjetrusland kunne skade Danmarks renommé. Han oplyste, at Martiny i Moskva havde giftet sig med en jødisk dame, hvis familie havde intime forbindelser til bolsjevikkerne. Familien skulle have modtaget betaling for at skaffe forskellige danske og udlændinge ud af Sovjetrusland, da Røde Kors-missionen rejste hjem.⁷¹ Den britiske gesandt i København mente også at vide, at Martinys forhold til bolsjevikkerne var blevet væsentligt bedre, efter at han havde giftet sig med den jødiske frk. *Siff*, en søster til den danske konsul i Odessa. Denne skulle have solgt visa til bolsjevikkiske agitatorer og var derfor blevet arresteret, da de allierede indtog Odessa.⁷²

Det Internationale Røde Kors' Komité i Geneve skrev til professor Høffding, at Martiny havde udstyret delegerede fra (det ikke anerkendte) Russisk Røde Kors med anbefalinger, så de kunne rejse til Polen og Ungarn, selv om de pågældende var på rent politiske missioner.⁷³ Udenrigsministeriet fik via den finske gesandt at vide, at fru Folmer Hansen havde kritiseret Martiny for at have medtaget russiske jøder ved afrejsen fra Moskva, bl.a. den tidligere nævnte dr. Siff, der blev karakteriseret som bolsjevik. En anden meddeler sagde, at Martiny havde medtaget polske jødinder, havde ledet Røde Kors-missionen som et rent bolsjevikkisk foretagende og lavet valutatransaktioner.⁷⁴

Den britiske udenrigsminister, Lord *Curzon*, var så optaget af Martinys angivelige bolsjevik-sympatier og forlydender om, at han skulle have omtalt de skandinaviske landes mulige genoptagelse af forbindelserne med sovjetregeringen, at han bad gesandten i København om at finde

⁷⁰ *Hufvudstadsbladet* 2.-8.10.1919. UM 6 U 249. Gesandtskabet i Helsingfors til UM 3.10.1919.

⁷¹ UM 6 U 59 a. UMPs referat 11.10.1919, sign. Gerfalk og med påtegn. »Sønnichsen«.

⁷² FO 211/508. Kilmarnock til FO 15.10.1919.

⁷³ UM 6 U 59 a. IRKK til Høffding 13.9.1919 (kopi); Høffding til IRKK 29.9.1919. De pågældende RRK-delegerede blev myrdet på tilbagereisen i Polen, se Carr: *The Bolshevik Revolution* bd. 3, s. 121-122.

⁷⁴ UM 6 U 59 a. Notat af 15.10.1919; udat. brev fra kaptajn C.V. Nyholm til UM.

ud af, om disse oplysninger var sande: »Is Martiny definitely pro-Bolshevik?« Kilmarnock talte privat med udenrigsminister Erik Scavenius, som lovede at ville spørge Martiny efter dennes hjemkomst fra Finland, men mente at Martinys foredrag var blevet fejlrefereret. Scavenius ville imidlertid krydsforhøre Martiny om påstandene om, at han havde medtaget fem »undesirables« fra Rusland på falske pas. Scavenius sagde, at Martiny havde været nødt til at vise en vis grad af sympati for bolsjevikkerne for at lette sit humanitære arbejde. Måske var han gået for langt, men man måtte være opmærksom på, at der desværre var mange, som var interesseret i at diskreditere ham, og Scavenius kunne ikke selv tro, at Martiny skulle være bolsjevik.⁷⁵ Efter denne samtale skrev Kilmarnock også privat til den danske udenrigsminister om sagen.

Det danske Udenrigsministerium så sig nødsaget til at gå til modoffensiv. Den 15. oktober 1919 udsendte Danmarks Radio (Danish Wireless Service) ordlyden af et officielt kommuniké fra det finske Udenrigsministerium, som beklagede angrebene på Dansk Røde Kors i finsk presse. Samtidig udsendte den danske radio ordlyden af en ledende artikel i det russiske blad *Renaissance/Vozrozhdenie*, der blev udgivet i København, om Dansk Røde Kors' uselviske virksomhed i Rusland.⁷⁶ Udenrigsministeriet telegraferede til Martiny i Finland om den britiske henvendelse og bad ham forklare sig. Den 25. oktober sendte udenrigsminister Scavenius Kilmarnock to erklæringer, som Martiny havde udarbejdet i anledning af de mange beskyldninger.

Martinys første erklæring, dateret den 21. oktober 1919, lød som følger:

»Som svar på Udenrigsministeriets telegram af 16.10. 1919 skal jeg erklære, at jeg ikke har forsvaret sovjetregeringens holdning over for udenlandske magters repræsentanter og ikke udtalt mig om muligheden af for de skandinaviske lande at genoptage forbindelsen med sovjetregeringen.«

Martinys anden erklæring drejede sig om de mange presseangreb og rygter og var udformet som et avisindlæg. Det var for hele arbejdet som Røde Kors vigtigt, skrev Martiny, at institutionen ikke blev sigtet for nogen politisk propaganda i rød eller hvid retning. Han ville derfor gerne fastslå følgende:

1) At jeg har aldrig beskæftiget mig med konspirationer i den ene eller den anden retning, men arbejdet åbent og loyalt sammen med de forskellige landes regeringer.

⁷⁵ FO 211/508. Curzon til Kilmarnock 14.10.1919; Kilmarnock til FO 15.10.1919.

⁷⁶ UM 6 U 59 a. Notat 15.10.1919.

2) At mine personlige synspunkter imidlertid er absolut anti-bolsjevikiske; idet jeg i bolsjevismens ene hovedtanke – kommunismen – kun ser utopier, og i den anden hovedtanke – mindretalsdiktaturet – kun ser et udemokratisk despoti, så sandt som al sandt demokrati må bygges på folkets flertal.

3) At jeg imidlertid ønsker at se sagen objektivt, og skønt jeg mener, at bolsjevismens grusomme terror ikke kan stemples hårdt nok, dog formener, at pressekampen mod bolsjevismen ikke bør føres ved, at pressen fyldes med meddelelser om bolsjevik-grusomheder, men ved at man objektivt skildrer den øjeblikkelige økonomiske situation i Rusland og viser al verdens socialdemokrati, at bolsjevismen intet har med demokrati og specielt med socialdemokrati at gøre, men er en lille klikes despoti og forskydning af rigdommen over på andre hænder.«

Udenrigsminister Erik Scavenius kunne tilføje, at Martinys erklæring havde været forelagt gesandt Harald Scavenius, som havde bekræftet Martinys påstande.⁷⁷ Martinys karakteristik af bolsjevikkerne og deres anderledeshed i forhold til vesteuropæiske socialdemokrater var da også sammenfaldende med Harald Scavenius' egen beskrivelse.

Harald Scavenius' støtte til Martiny var vigtig, fordi den danske gesandt var erklæret og aktiv anti-bolsjevik, og fordi han den 14. oktober havde indgivet en erklæring til Udenrigsministeriet indeholdende en række alvorlige anklager mod Dansk Røde Kors' virksomhed i Sovjetrusland, underskrevet af en medarbejder ved Russisk Handelskompagni, *E. Sønnichsen*. Sønnichsen var blevet i Petrograd efter det danske gesandtskabs afrejse og havde deltaget i de sløringsbestræbelser af det diplomatiske brud, som gesandten havde sat i værk.

Sønnichsens anklager tog udgangspunkt i, at grunden til Røde Kors-missionens og Martinys særbehandling var bolsjevikkernes ønske om at have »et åbent vindue til Europa«. Via dette vindue kunne de nemlig sende radiotelegrammer, penge, propaganda og agenter til Europa. Røde Kors-missionens diplomatiske virksomhed havde været en parodi, og bolsjevikkerne havde kun skånet dansk ejendom i denne periode, fordi de kunne drage nytte af Røde Kors-missionen. Konkret hævdede Sønnichsen, at Karachan ved Martinys hjælp havde fået sendt 5.000 £ ud af Sovjetrusland, Sverdlov og to andre havde fået et lignende beløb ud til deres hustruer i Schweiz. Martinys hele holdning til bolsjevikkerne var kommet til udtryk, da han sammen med Sverdlov i bolsjevikregimentets officielle organ, *Izvestija*, i det internationale Røde Kors' navn havde protesteret mod Polens foranstaltninger mod bolsjevikkiske propa-

⁷⁷ FO 211/508 Erik Scavenius til Kilmarnock 25.10.1919.

gandister under Russisk Røde Kors' maske. Martiny havde i det hele taget været meget letsindig med sin underskrift og lovet Litvinov at virke for, at bolsjevikkerne kunne få Røde Kors-repræsentationer i forskellige lande. Sønnichsen medgav dog, at Dansk Røde Kors havde udført en stor gerning ved at hjælpe udlændinge i bolsjevikiske fængsler.⁷⁸

Martiny tog til genmæle i en skrivelse til Udenrigsministeriet den 22. oktober. Han bestred, at Karachan nogen sinde ved hans hjælp havde fået sendt 5.000 £ ud af landet, men han indrømmede at have formidlet pengeoverførsler fra Karachan, *Manuilskij* og *Šklovskij* til disses hustruer i Schweiz. Udenrigsministeriet var imidlertid blevet underrettet herom. Han havde afslået Litvinovs ønske om at sende 500 £ til fattige russere i London og havde aldrig lovet Litvinov at arbejde for oprettelse af Russisk Røde Kors-repræsentationer i udlandet. Det var rigtigt, at han sammen med Sverdlov, men i sit eget navn, havde protesteret mod Polens behandling af Russisk Røde Kors-medlemmer. Med hensyn til valutatransaktioner havde Røde Kors overført penge til udlandet via kurérposten, men det var sket for at redde danskes og andres pengeværdier i Rusland, og altid med Udenrigsministeriets billigelse. I øvrigt havde også gesandtskabet gjort dette. Han afviste, at Dansk Røde Kors i Rusland nogen sinde skulle have besørget post, telegraf eller radiotelegrammer for bolsjevikkerne ud over Røde Kors-korrespondance mellem den bolsjevikiske regering og hhv. det danske udenrigsministerium og Dansk Røde Kors' Centralbureau.⁷⁹

Han kunne have tilføjet, at Dansk Røde Kors også besørgede breve fra Judenič' repræsentant i Danmark til Judenič i Helsingfors.⁸⁰ Sønnichsen havde derimod ret i, at bolsjevikkerne ønskede at have den danske mission som en åben kanal til omverdenen.

Litvinov-missionen bliver til

Bogstavelig talt samtidig med Tjekas storm på Røde Kors-missionen i Moskva og dennes afrejse/udvisning blev tråden genknyttet af andre Dansk Røde Kors-repræsentanter ved den finsk-russiske grænse. I maj 1919 havde Philipsen forhandlet med Grigorij Šklovskij om udveksling af russiske og finske krigsfanger.⁸¹ I juni afløste Saltoft Philipsen som Dansk Røde Kors' repræsentant i disse forhandlinger, der nu blev udvi-

⁷⁸ UM 6 U 59 a. Erklæring om DRK i Rusland, sign E. Sønnichsen.

⁷⁹ UM 6 U 59 a. Martiny til UM 22.10. 1919.

⁸⁰ Hoover Institution. Judenič` arkiv. File 59. Brev dateret 14.2.1919.

⁸¹ UM 6.U 59 a. Philipsens rapport 20.5.1919. Philipsens arkiv. Philipsens private redegørelse for forhandlingerne.

det til også at omfatte britiske, franske og finske statsborgere, som blev tilbageholdt i Sovjetrusland. Moskva gjorde imidlertid en fortsættelse af disse forhandlinger betinget af, at de blev ført i et neutralt land, og at repræsentanter for de direkte involverede stater – Sovjetrusland, Storbritannien og Frankrig – deltog i forhandlingerne.⁸²

Som grund til kravet om direkte forhandlinger i et neutralt land angav Moskva, at danske Røde Kors repræsentanter havde drevet »kontrarevolutionær propaganda« blandt russiske krigsfanger i Finland – altså samme anklage som Litvinov havde anført over for Martiny i Moskva. Den sovjetiske regering ville derfor ikke længere betroe Dansk Røde Kors forsvaret af russiske interesser og kontrollen med krigsfangeudvekslingen. Anklagen for kontrarevolutionær propaganda synes at have bestået i, at Røde Kors-repræsentanter havde fortalt russiske krigsfanger, at alt var meget dyrt i Sovjetrusland.⁸³

Den egentlige grund var imidlertid *politisk*. Sovjetregeringen ønskede *direkte* forhandlinger om krigsfangespørgsmålet med de europæiske stormagter for herved også at få mulighed for at rejse spørgsmål af politisk karakter, først og fremmest spørgsmålet om anerkendelse af det revolutionære regime i Moskva. Det var Philipsens indtryk fra sine forhandlinger med sovjetregeringen, at den for enhver pris ønskede direkte kontakt til især den britiske regering for at få lejlighed til at tale om ting, der intet havde at gøre med krigsfanger.⁸⁴ I sig selv ville direkte forhandlinger kunne tages som en indirekte form for anerkendelse af det bolsjevikkiske regime.

De vestlige stormagter var dog ikke interesseret i direkte forhandlinger med bolsjevikkerne på dette tidspunkt. Regimets overlevelseshancer ansås fortsat for minimale, udfaldet af borgerkrigen var langt fra afgjort. Storbritannien og Frankrig ville end ikke forhandle med Russisk Røde Kors, som på det tidspunkt ikke var anerkendt af det internationale Røde Kors i Geneve. Den britiske regering, der var den mest imødekommende, ville dog godt gå med til at flytte forhandlingerne om udveksling af krigsfanger og andre internerede statsborgere til et neutralt land, og den britiske regerings repræsentant for britisk Røde Kors i Danmark spurgte under hånden den danske regering, om den ville være vært. London tænkte sig et arrangement, hvor Dansk Røde Kors

⁸² UM 6 U 224 a. Philipsen til UM 16.6.1919 med bilag i form af Saltofts rapport og telegram fra den sovjetiske regering til DRK 8.6.1919.

⁸³ *DVP SSSR* bd. II (1958), No. 125. NKID til Saltoft, DRK 8.6.1919. DRK Moskva-kontoret. Korrespondance med forskellige regeringer 1919-1920. Martiny til UM 21.8.1919.

⁸⁴ UM 6 U 59 a. Philipsen til UM 17.6. 1919.

på den britiske regerings vegne og blot med en britisk repræsentant som rådgivende deltager skulle forhandle enten med en repræsentant for Russisk Røde Kors eller for sovjetregeringen. På grund af Dansk Røde Kors' store arbejde i Sovjetrusland ville Danmark efter britisk opfattelse være et velegnet sted for de videre forhandlinger.⁸⁵

Både Frankrig og Storbritannien var interesseret i kontakt til Sovjetrusland på grund af franske og britiske statsborgere, der var tilbageholdt af bolsjevikkerne. I september 1919 modtog Dansk Røde Kors via Udenrigsministeriet en forespørgsel fra Paris, om det var rede til at genoptage sit arbejde i Rusland. Røde Kors' Centralbureau svarede, at der fortsat var en dansk Røde Kors-delegeret i Moskva, men at man havde mistet kontakten til ham og til regeringen i Moskva. En genoptagelse af arbejdet i Rusland var afhængigt af det kommende møde mellem britiske og sovjetiske repræsentanter, hvor også Dansk Røde Kors ville få lejlighed til at forhandle med en repræsentant for regimet i Moskva.⁸⁶

Efter flere måneders politisk-diplomatisk tovtrækkeri mellem London og Moskva og med København i en beskeden birolle blev resultatet – meget mod både den danske og den sovjetiske regerings vilje – at Litvinov kom til København for at forhandle om udveksling af krigsfanger. Hans britiske modpart blev medlem af parlamentet for Labour, James O'Grady. Litvinovs lange ophold i Danmark førte til et gennembrud i forbindelserne mellem først og fremmest den britiske og den sovjetiske regering. I København mødte Litvinov også Martiny til forhandlinger, og i foråret 1920 rejste Martiny igen til Rusland for at organisere fordeling af levnedsmidler til udlændinge.⁸⁷

Konklusion

Litvinovs mission til Danmark 1919-1920, der som sagt betød et gennembrud for bolsjevikernes diplomati over for Vesten, ligger uden for denne afhandlings emne, men fortjener som nævnt en særlig undersøgelse. Dansk Røde Kors' enestående rolle i det isolerede, bolsjevikiske Rusland 1918-1919 bør også undersøges nærmere med inddragelse af mere russisk kildemateriale. I en kritisk periode for det revolutionære regime i Moskva fungerede denne formelt private og neutrale organi-

⁸⁵ UM 6 U 224 a. DRK til UM 16.6.1919; det britiske gesandtskabs notat til UM 30.7.1919. 6 U 59 a Philipsen til UM 17.6.1919.

⁸⁶ UM 6 U 59 a. DRK til UM 25.9.1919.

⁸⁷ UM 3 L 40 a. DRKs Centralbureau til UM 28.2.1920 og UM til DRK 3.3.1920. Bent Jensen: *Danmark og det russiske spørgsmål*, s. 280 ff.

sation som regimets eneste accepterede kanal til den vestlige verden. Bortset fra denne funktion kom den danske mission også til at virke som bro til den diplomatiske mission, som bolsjevikkerne fik etableret i København i efteråret 1919 under ledelse af viceudenrigskommissær Litvinov, der ganske vist var forklædt som repræsentant for det formelt uafhængige Russisk Røde Kors. Litvinov-missionen, der opholdt sig i Danmark frem til eftersommeren 1920, blev på sin side mellemed for en sovjetisk diplomatisk delegation, der via København ankom til London i foråret 1920 under ledelse af kommissær for udenrigshandel, Leonid Krasin. Hermed var der etableret direkte kontakt mellem Moskva og London på højt niveau.

Danmark havde ved årsskiftet 1918-1919 meget modvilligt og efter pres fra de vestlige stormagter afbrudt den diplomatiske forbindelse med revolutionsregimet i Moskva. Københavns modvilje var især begrundet i hensynet til de store danske økonomiske interesser i Rusland. For gesandt Harald Scavenius spillede også muligheden for at beskytte udenlandske og russiske statsborgeres liv en rolle. Selv om Danmark blev nødt til at afvikle sin diplomatiske repræsentation i Sovjetrusland, lykkedes det via forskellige – til dels illegale – arrangementer at opretholde forskellige former for dansk tilstedeværelse i det af bolsjevikkerne beherskede Rusland. Både danske erhvervsorganisationer og private firmaer med økonomiske interesser på spil i Rusland organiserede og støttede sådanne repræsentationer. Den danske udenrigstjeneste var i nogen grad medvider, mens gesandt Harald Scavenius spillede en central rolle i nogle af arrangementerne. De danske Røde Kors-missioner i Petrograd og Moskva fungerede også delvis som repræsentanter for det officielle Danmark og for danske erhvervsinteresser. Alle parter – det trængte og isolerede bolsjevikiske regime, den danske regering og de vestlige stormagter – var af forskellige grunde interesseret i at have denne kanal.

De officielle diplomatiske repræsentationers afløsning af uofficielle betød på den ene side, at den danske regering – og derigennem også andre regeringer – ikke var fuldstændig afskåret fra at få informationer om forholdene i det revolutionære og kaotiske Rusland. På den anden side var de uofficielle repræsentanter ikke professionelle diplomater og i det hele taget ikke professionelle på de fleste af de områder, hvor de havde ambitioner om at spille en rolle. Nogle af dem havde ganske store ambitioner om at komme til at spille en stor politisk eller erhvervs-mæssig rolle i en ekstraordinær situation, der med ét skabte usædvanlige muligheder for at gøre karriere på forskellige områder. Flere af de danske uofficielle eller halvofficielle repræsentanter havde karakter-

træk i retning af fantasteri. Det var sikkert ikke tilfældigt, at Camillo Martiny i mange år var medlem af Eventyrernes Klub. De spillede en kort tid en glansrolle, men falmede hurtigt, når de ikke havde den af omstændighederne skabte usædvanlige baggrund for at øve en indsats ud over det ordinære.

Flere medlemmer af den danske Røde Kors-mission i Rusland fortsatte efter hjemkomsten til Danmark med at beskæftige sig med russiske forhold. De gik ind i en dansk, privat organiseret og finansieret antibolsjevikisk organisation, *Den Internationale Russiske Liga*. Det gjaldt således både V.O.J. Philipsen og Folmer Hansen, men også Petrogradgesandten Harald Scavenius og generalkonsulen i Moskva, Chr. F. Haxthausen, blev tilknyttet denne organisation. De rædsler, de havde oplevet i det bolsjevikiske Rusland, fik dem til at mene, at regimet i Moskva udgjorde en så stor international fare, at det måtte bekæmpes og den russiske befolkning derpå hjælpes med et omfattende nødhjælps- og genopbygningsarbejde.⁸⁸

Nærværende beskrivelse har forsøgt konkret at belyse karakteren og omfanget af kontakterne mellem Dansk Røde Kors og sovjetregeringen med hovedvægten på den *politiske* rolle, den danske Røde Kors-mission i Moskva spillede i en periode, hvor bolsjevikkerne i Moskva var næsten uden kontakt med omverdenen. Afhandlingen har demonstreret, at der i danske arkiver findes et både omfattende og værdifuldt materiale til belysning af sider af Ruslands historie under 1. Verdenskrig og borgerkrigen. Der er ligeledes en omfattende dansk memoirelitteratur til belysning af denne tid. Danske og russiske historikere kunne til gensidig fordel samarbejde om udforskningen af disse vigtige år i både Ruslands og Danmarks nyere historie.

Forkortelser i noteapparatet

DRK = Dansk Røde Kors

DVP SSSR = Dokumenty vnešnej politiki SSSR

FO = Foreign Office

GAP = Gesandtskabet i Petrograd

IRRK = Den internationale Røde Kors Komité

NKID = Narodnyj kommissariat inostrannyj del (Udenrigskommissariatet)

RCChIDNI = Det russiske Centralarkiv for Dokumentation af den nyeste Historie

UM = Udenrigsministeriet

⁸⁸ Bent Jensen: *Købmænd og kommissærer* (1979), s. 1 13 ff.

SUMMARY

The Danish Red Cross Mission to Russia 1918-1919

Denmark was the last country to break off diplomatic relations with the Bolshevik regime in December 1918/January 1919. Quasi-diplomatic relations, however, still existed as the Danish Red Cross mission to Russia remained in Soviet controlled territory with offices in Petrograd and Moscow. Besides humanitarian work - looking after and feeding political prisoners, exchanging prisoners of war - the Danish Red Cross mission also acquired some diplomatic functions, as the Bolsheviks wanted to use it as the last means of contact with Europe. The Soviet government also used the services of the Danish mission to send money and political agents dressed up as Red Cross emissaries to various European countries.

The leader of the Danish Red Cross office in Moscow, Camillo Martiny, developed substantial political ambitions. He believed he could act as a mediator between the various Russian political movements and governments emerging on the territory of the former Russian Empire. Martiny's goal seemed to be that after the fall of the Bolshevik regime, The Danish Red Cross should establish model schools and model farms, be responsible for exchange of trade between Russia and the West, and manage oil concessions in the Caucasus.

Nothing, however, came of Martiny's great ambitions. His analyses and views of political developments in Russia were often illfounded, e.g. his report about the rather obscure Jakov Peters pushing away Lenin from the center of power, and his idea that Maksim Litvinov was a leading xenophob. In June 1919 the Danish Red Cross office in Moscow was raided by Soviet Security Police forces. The staff was arrested. This move may have been a reprisal, as the Danish government had just expelled a Bolshevik representative of the Soviet controlled Russian Red Cross in Denmark.

The Danish Red Cross mission and its functions from December 1918 to July 1919 can be seen as a phase connecting the severing of diplomatic contacts between Europe and Soviet Russia at the end of 1918, and the re-establishment of de facto diplomatic contacts in the Autumn of 1919 when Vice Commissar for Foreign Relations Maksim Litvinov arrived in Copenhagen. Litvinov's mission to Denmark became a stepping stone for a Soviet delegation led by Commissar for Foreign Trade Leonid Krasin that arrived in London in the Spring of 1920.